

9. О праве и обязанности отдельных лиц, групп и органов общества поощрять и защищать общепризнанные права человека и основные свободы [Электронный ресурс]: декларация от 09.12.1998 г. / ООН. – Электрон. дан. (1 файл). Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_349 – Назва з екрана.
10. Саєнко С. Необхідність коригування конституційної формули презумпції знання закону: адміністративно-правовий аспект [Текст] / С. Саєнко // Юридична Україна: щомісячний правовий часопис. – 2009. – № 4 (76). – С. 44 – 50.

УДК 343.8

Ягунов Д. В., НУ «ОЮА»

ПАНОПТИЗМ ТА СУЧАСНІ ПЕНАЛЬНІ ПРАКТИКИ (АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТМОДЕРНУ)

Стаття присвячена дослідженню категорії свободи в умовах глобалізованого суспільства. Увага фокусується на проблематиці обмеження свободи, майбутньому прав людини та небезпеці створення карцерного суспільства. Стаття містить висновки щодо майбутнього системи сучасного соціального контролю.

Статья посвящена исследованию категории свободы в условиях глобализованного общества. Внимание фокусируется на проблематике ограничения свободы, будущему прав человека и опасности создания карцерного общества. Статья содержит выводы относительно будущего системы современного социального контроля.

The article investigates the category of freedom in a globalized society. Attention is focused on the problems of restriction of liberty, the future of human rights and danger of the future carceral society. This article contains conclusions about the future of modern social control.

Позбавлення волі традиційно розглядається як один із стовпів системи кримінально-правових заходів будь-якої національної держави починаючи з початку ХІХ ст., коли в'язниця як соціальний інститут зайняла чільне місце в системі соціального контролю. Додавання у подальшому до позбавлення волі умовного засудження та умовно-дострокового звільнення з в'язниці створило каркас пенальної системи сучасної національної держави. Позбавлення волі

набуло статусу найсуворішого покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства, в силу особливостей, користуючись термінологією Фуко, «досконалих та суворих закладів». В'язниця стала символом найгірших кримінально-правових та соціальних наслідків вчинення злочину, незалежно від того, які цілі покарання проголошувалися в кримінальному законі (кара, залякування, реабілітація, ізоляція).

З таким філософсько-правовим виправданням в'язниця як соціальний інститут проіснувала приблизно до кінця ХХ ст. Початок нового міленіуму ознаменувався переходом до в'язниці як інституту з якісно новими функціями та цілями.

Сталася парадоксальна, на перший погляд, ситуація.

З одного боку, всі стали розуміти численні негативні аспекти та наслідки ув'язнення. Всі стали наголошувати на нульовому реабілітаційному потенціалі в'язниці. На в'язницю обрушилася хвиля антив'язничної компанії з боку міжнародних організацій, вчених, правозахисників, гуманістів та політиків.

Водночас пенологічне поле заповнив рух за альтернативні санкції. Створення служби пробації стало ледве не нав'язливою ідеєю в сфері реформування національних систем кримінальної юстиції (Україна, до речі, не становить виняток). Те ж саме можна сказати і про «ювенальну юстицію», і про «відновне правосуддя» з «медіацією».

З іншого боку, саме початок ХХІ ст. приніс в'язниці великий успіх. Упродовж ХІХ – ХХ ст. ст. начебто «виправна» в'язниця, намагаючись бути дійсно виправною, із вражаючою регулярністю зазнавала фіаско. Сутність цієї поразки відобразив Фуко, вказавши, що «вся монотонна критика в'язниці зводилася до того, що в'язниця не виправляє злочинців, а, намагаючись виправляти, вона втрачає свою каральну сутність» [1, с. 268].

У ХХІ ст. в'язниця, будучи «оточеною» альтернативними покараннями та рухами за «скорочення застосування ув'язнення», здобула блискучу перемогу над своїми противниками. Парадоксальність ситуації полягає не скільки в тому, що «виправна» в'язниця перестала бути «виправною», стільки в тому, що вона перестала «соромитися» того, що вона ніколи нею і не була. І саме через це в'язниця позбулася значної долі своєї міфічності в контексті морально-філософського виправдання формально-юридичного визначення цілей покарання.

В'язниця посилити свої позиції завдяки тому, що вона без сорому «погодилася» з тим, що вона є «поганою» в принципі з огляду

на численні негативні наслідки свого функціонування. Проте водночас вона розширила свій вплив далеко за межами в'язничних стін. На фоні експансії альтернативних покарань у «вільному» суспільстві, де-факто відбулася експансія ув'язнення, і сучасне суспільство значною мірою набуло ознак суспільства карцерного. В'язнично-дисциплінарно-карцерна влада стала більш невидимою та проникливою.

Широко розрекламовані сьогодні альтернативні кримінально-правові заходи насправді не стали гуманістично-орієнтованою альтернативою ув'язненню, проте мимоволі отримали статус якісно нового дисциплінарного проекту. Інтенсифікація пробаційних ордерів у напрямі посилення ступеня та обсягу заборон, обов'язків, зобов'язань та умов, що покладаються на «клієнтів» служб пробації, означає, що більшість злочинців у начебто «вільному» суспільстві замість традиційного умовного засудження занурюються у де-факто інституційні програми. «Клієнти» соціально орієнтованих служб пробації перетворилися на «осіб, що становлять ризики».

Якщо раніше йшлося лише про декілька категорій злочинців, то сьогодні їх класифікація розширена за рахунок великої кількості проміжних станів, причому кожна нова категорія наповнюється новими «знаннями» з боку нових «експертів», дедалі більше віддаляючи в'язницю від первісного, «виправного» виду. Замість єдиної групи «злочинців» з'явилися «злочинці», «девіанти», «педофіли», «статеві хижакі», «особи з підозрілою поведінкою», «особи з ненормальною поведінкою» та інші особи, визначення яких взагалі важко надати класичним кримінальним правом, але яких почали згадуватися в нормативно-правових актах сучасних країн, населення яких стало набагато більше перейматися питаннями «убезпечення суспільства».

Після цього вступу варто сформулювати важливу для цього дослідження тезу: в'язниця була й залишається мікромоделлю суспільства, в якому основоположною категорією є «свобода». Відтак, зміна сутності, ролі та функцій в'язниці є індикатором зміни самого суспільства та поглядів на сутність зазначеної категорії свободи.

Трансформація ув'язнення як важливої соціальної функції та юридичного «оформлення» відповідних кримінальних покарань або інших кримінально-правових заходів обумовлює необхідність переосмислення категорії свободи як такої, яка служила і продовжує служити мірилом здоров'я суспільства та водночас показником функціонування системи кримінальної юстиції.

Сама категорія свободи в контексті вироблення та реалізації пенальної політики в сучасній національній державі зазнала глибоких трансформацій. Тому філософсько-правовий аналіз категорії свободи потрібно здійснювати з урахуванням глобалізаційних тенденцій, що характеризують сучасні національні системи кримінальної юстиції.

Варто брати до уваги, що сучасні пенальні практики характеризуються низкою моментів: 1) переорієнтацію національних пенітенціарних систем з «соціальної роботи» на «менеджмент ризиків вчинення рецидивних злочинів»; 2) заміною класичних принципів побудови системи покарань на позитивістські; 3) поширенням та практичним застосуванням неоломброзіанських ідей з відновленням категорії «небезпечний» злочинець.

Зазначена вище проблематика пов'язується з деякими подіями та тенденціями, які можна сформулювати наступним чином:

1. Криза реабілітаційного ідеалу обумовила кардинальний перегляд цілей покарання внаслідок створення великого вакууму, який до цього і був заповнений реабілітацією. Питання Мартінсона «Чи спрацьовує в'язниця?», поставлене на порядок денний на початку 1970-х років, яке привело до обвалу реабілітаційного фундаменту «виправної» в'язниці, сьогодні, здається, вже не є актуальним [2, с. 28-30]. І це не є дивним: вже майже півстоліття Захід будує пенальні політики та реалізує пенальні практики з урахуванням зазначеної кризи, яку пострадянська наука вперто не помічає (або не хоче помічати).

2. Реабілітаційний вакуум заповнився утилітарними пунітивними уявленнями, що «в'язниці повинні працювати». Проте сьогодні варто ставити інші запитання: «Для кого і в чий інтерес працюють в'язниці?». Ця «робота», передусім, пов'язана із впровадженням до законодавства сучасних країн категорії *incapacitation*, тобто фізичного унеможливлення вчинення нових злочинів, що обумовлює необхідність кардинального перегляду цілей покарання та взагалі покарання як соціально-правового інституту.

3. Нова концепція та її практичне втілення стосуються вже не в'язниці як «державної установи, яка примусово обмежує свободу руху ув'язненого в межах певного простору» [3, с. 4], проте також й інших елементів пенальної системи та системи кримінальної юстиції в цілому. До в'язничної сфери втягуються не тільки закриті інституції, проте також і служби пробації та інші елементи системи кримінальної юстиції, внаслідок чого служби пробації

перетворилися на філіали в'язниці у «вільному» суспільстві з відповідним філософським обґрунтуванням їх діяльності.

В'язниця Постмодерну набула статусу якісно нового дисциплінарного проекту. Будучи нелегітимною, вона набула максимального впливу. Перебуваючи під тиском альтернативним покарань та антив'язничних рухів, вона використала їх потенціал і збагатилася за їх рахунок, перетворивши служби пробації та не-інституційні додатки до системи кримінальної юстиції на свої «філіали». І проблема полягає у тому, що важко визначити межі та спрямованість такого збагачення. Карцерне суспільство вимагає існування всеохоплюючого паноптичного контролю за кожним його членом, тому позбавлення національних пенальних систем соціальної спрямованості із вдячністю сприймається зацікавленими акторами.

Зазначені вище аспекти, помножені на особливості соціальних відносин суспільства Постмодерну, призводять до підвищення вартості свободи, що і обумовлює необхідність проведення цього дослідження та висвітлення проблеми використання в'язниці як моделі суспільства.

Дж. Оруелл, зображуючи сутність свободи суспільства майбутнього, зазначив, що людина майбутнього суспільства кожної миті живе на очах «поліції думок». «Навіть залишившись одна, вона не може бути впевнена, що вона перебуває наодинці. Де б вона не була, за нею можуть спостерігати, і вона не буде знати, що за нею спостерігають. ... Свободи вибору в неї немає ні в чому» [4].

«На початку ХХ ст. мрія про майбутнє суспільство, неймовірно багате..., упорядковане, ефективне ... жила у свідомості ледве не кожної грамотної людини. Наука й техніка розвивалися з дивовижною швидкістю, і природно було припустити, що так вони і будуть розвиватися. Цього не сталося ... В цілому світ сьогодні є більш примітивним... Розвинулися деякі відсталі області, створені різноманітні нові пристрої – правда, так чи інакше пов'язані з ... поліцейським стеженням» [4].

Сьогодні наочно свідчить про далекоглядність письменника. Ідея Бенґама щодо принципів функціонування патоптичної в'язниці у повному обсязі реалізована для перекроювання принципів контролю за сучасним суспільством. В буквальному смислі це можна проілюструвати на прикладі відеокамер спостереження, в переносному – на прикладі Всесвітньої мережі та численних електронних баз даних. Практичним втіленням паноптикону можуть

служити відеокамери, які замінили поліцейських на автошляхах, служби безпеки в аеропортах, вокзалах, магазинах і на вулицях.

Ще в кінці ХХ ст. Фуко у своєму творі «Наглядати й карати» яскраво зобразив бентамівський паноптикон як один з найбільш успішних проєктів соціального контролю. Здатність спостерігати за різними суб'єктами в той час, коли вони не помічають цього спостереження, – це символ ультимативної влади: «Немає потреби у руках, фізичному насильстві, матеріальних засобах обмеження. Лише погляд...».

Сучасне суспільство – це безумовно паноптичне суспільство. Паноптикон сьогодні оточує нас повсюди. Паноптикон – це символ сучасних методів соціального контролю. Він є максимально гуманним, але водночас безмежно тотальним. Якщо поглянути на цю ідею у більш широкому контексті, можна констатувати, що ідея тотального спостереження знайшла і знаходить свою реалізацію у повному обсязі вже у ХХ столітті. Саме тому, мабуть, Фуко визначив ідею паноптизму як «план тонких засобів примусу для майбутнього суспільства».

І, як наслідок, можна сказати, що тотальний контроль – це «учора», то про що ми можемо говорити «сьогодні» і «завтра»?

Відповідь, мабуть, буде пов'язуватися із поняттям «над-тотальності».

Масово-тотальне насадження дисципліни за рахунок постійного, таємного, невидимого контролю, що обрамляється гаслами «убезпечення суспільства» та «війни зі злочинністю» у поєднанні із «захистом прав людини» призводить до мінімізації приватного простору, тобто до того, що більш за все характеризує будь-яку тотальну інституцію.

В Британії, наприклад, використання камер спостереження розпочалося 1953 року для забезпечення коронації королеви Єлизавети II. Проте вже в 1990-х роках британський Home Office витратив 78 % грошей, призначених на цілі попередження злочинності, саме на встановлення та обслуговування камер спостереження. Упродовж 2000-2006 рр. приблизно 500 млн. фунтів було витрачено на зазначені вище цілі. Кількість камер зросла з 300 тис. до 2 млн.

2006 року, згідно з дослідженням Surveillance Studies Network, Сполучене Королівство було визначено як країна з найбільшим рівнем спостереження за громадянами (the most surveilled country). Сьогодні одна камера спостереження, яка працює в цілодобовому режимі, припадає на кожні 14 британців.

Поки що результативність камер спостереження в контексті убезпечення суспільства є більш ніж сумнівною. Так, ще 2008 року британське відомство внутрішніх справ визнало, що приблизно 1000 камер забезпечують розкриття лише одного злочину. Не зважаючи на це, їх кількість невпинно зростає.

В лютому 2009 року Палата лордів у своїй доповіді зазначила, що «дедалі більш зростаюче використання масового спостереження урядом та приватними акторами становить серйозну небезпеку для прав та свобод». «Зростання використання масового спостереження представляє одну з найбільш суттєвих змін у житті нації. Масове спостереження характеризується значним потенціалом для руйнування приватності. Оскільки приватність є вельми вагомим для індивідуальної свободи, її руйнування послаблює наші конституційні підвалини, на яких в нашій країні були засновані демократія та добре управління» [5].

У цьому контексті цікаво було б нагадати, що в середині XIX ст. сам факт існування поліції в британському суспільстві розглядався багатьма тодішніми громадянами Британії як суттєве порушення свобод вільних громадян вільної країни [6]. Сьогодні, як бачимо, діаметрально змінило погляди щодо співвідношення понять «права», «свобода», «небезпека» та «убезпечення». Сучасний репертуар засобів ідентифікації просто вражає: відбитки пальців, знімки сітківки, електронні чипи, що вживлюються до документів та людських тіл тощо. Причому «старі й добрі» відбитки пальців сьогодні сприймаються як дещо застаріле, не зважаючи на те, що не існує двох людей з однаковими відбитками.

До речі, база британської поліції складає 8,3 млн. відбитків десяти пальців, 18,6 млн. окремих відбитків пальців та 8,8 млн. відбитків долонь. База американського ФБР складає 66 млн. відбитків.

Сучасна британська база ДНК вважається найбільшою в світі у відносних показниках. Вона містить дані щодо 5,2 % населення. Для порівняння: база даних Європейського Союзу в цілому становить 1,13 %, американська база містить аналогічні дані щодо 0,5 % населення.

Можна навести інші, «найсвіжіші» приклади.

У жовтні 2011 року парламент Естонії схвалив поправки до закону «Про іноземців», відповідно до якого в усіх, хто хоче отримати візу для в'їзду в Естонію, будуть знімати відбитки пальців [7].

Особи, що проживають у Німеччині без громадянства ЄС, повинні будуть здавати відбитки пальців у службі у справах іноземців [8].

Британський уряд ще 2002 року оголосив плани щодо поширення дії Закону «Про повноваження у сфері слідчих дій» (Regulation of Investigatory Powers Act), щоб 28 урядових підрозділів мали можливість перевіряти електронну пошту, телефонні переговори й факси без судового рішення. Упродовж 2005-2006 рр. урядові структури та спецслужби зробили 440 тис. запитів на перевірку телефонних переговорів та електронної пошти.

В Європейському Союзі 2005 року на була прийнята Директива про зберігання даних. Згідно з нею, від усіх телекомунікаційних операторів вимагається широко проваджувати системи масового остереження та формувати бази даних для подальшого їх використання відповідними уповноваженими органами, причому доступ до цих даних не буде обмежуватися лише питання кримінального судочинства.

Відповідно до проекту INDECT в ЄС має бути створена «база даних для урбанізованого середовища щодо автоматичного виявлення, розпізнавання та спостереження за усіма випадками ненормальної або насильницької поведінки». На створення системи спостереження виділено 10 млн. євро. Головними результатами, що очікуються від впровадження зазначеного проекту, є: 1) впровадження розповсюдженої комп'ютерної системи, здатної збирати, зберігати та ефективно використовувати інформацію; 2) наявність пристроїв для відстеження мобільних об'єктів; 3) пошукова система для швидкого виявлення осіб та документів; 4) електронні агенти, призначені для безперервного і автоматичного моніторингу соціальних ресурсів, таких як відеоспостереження, веб-сайти, інтернет-форуми, групи новин, файлові сервери та індивідуальні комп'ютерні системи. «Підозрілі» голоси, рухи людських тіл, скупчення двох та більше людей у громадських та інших містах – все це є предметом аналізу на предмет наявності «ненормальності» та «підозрілості», що в «Паноптичному кодексі ненормальності» сучасного паноптичного суспільства становить «склад злочину».

Крім того, впроваджується інший проект, що фінансується ЄС (бюджет – 3 млн. євро). Йдеться про так званий ADABTS – «Автоматичне визначення ненормальної поведінки та загрози у громадських місцях» [9]. Теоретично ADABTS покликаний полегшити захист громадян ЄС, майна та інфраструктури проти загроз тероризму, злочинності і заворушень шляхом автоматичного виявлення незвичайної поведінки людини. ADABTS спрямований на «розробку моделей ненормальної і загрозовою поведінки» та

«алгоритмів для автоматичного виявлення такої поведінки», а також «відмежування ненормальної поведінки від ненормальної».

Проект ARENA сфокусований на створенні «гнучкої системи масового спостереження для виявлення й розпізнавання погроз відносно розгортання на критично важливих платформах, таких як вантажівки, потяги, суду і нафтові вишки».

Мета проекту SAMURAI полягає у розробці інноваційної системи масового спостереження для нагляду за людьми і транспортними засобами як всередині, так і в прилеглих районах критично важливої суспільної інфраструктури (аеропорти, вокзали, стадіони, торгові центри тощо).

Проект SUBITO сфокусований на створенні системи автоматичного пошуку залишених в аеропортах, вокзалах та на вулицях речей та багажу. Не будучи технічно обізнаним щодо технічних деталей пошуку власників забутих речей, можна лише здогадуватися про ступень проникнення механізмів соціального контролю до приватного життя громадян.

Цікавим є те, що широке запровадження поняття «ненормальна поведінка» свідчить про об'єктивну небезпеку для свободи особи в сучасному суспільстві. Предметом уваги вже не порушення норма закону, а порушення норм моралі. Краще сказати, що порушення норм моралі дорівнюється до порушення норм закону в контексті наслідків у виді перебування у відповідних базах даних системи соціального контролю. Тому перехід від понять «законний – незаконний» до «нормальний – ненормальний» примушує прямо ставити питання щодо сутності категорій «свобода – несвобода» та «вільний – невільний».

Зворушення в Англії, що відбулися в серпні 2011 року, призвели до того, що численні райони Лондона та інших англійських міст були охоплені повстанням мародерів. Зворушення одразу ж потягнули за собою відповідну реакцію. Уряд одразу ж оголосив, що подібні дії будуть суворо каратися, і можна очікувати, що британська пенальна політика у майбутньому аж ніяк не отримає реабілітаційних імпульсів. Кількість арештованих була понад 2 тис., понад 600 учасників погромів отримали в'язничні строки [10]. Уряд пообіцяв, що поліція продивиться «кадр за кадром» усі дані відеоспостереження з метою притягнення до відповідальності максимальної кількості осіб, що брали участь у вуличних безпорядках. Гадаємо, що ці «кадр за кадром» є, гадаємо, яскравим прикладом паноптикону.

Сьогодні у багатьох західних країнах на порядку денному стоїть масове впровадження цифрових камер, які б шукали у натовпі відповідних людей за зображеннями, розміщених у базах даних. Після зазначених безпорядків в Лондоні поліція почала застосовувати ці технології з метою арештів учасників бунтів. Крім того, широке застосування цих технологій відбувається в Британії з метою забезпечення проведення Олімпійських ігор 2012 року.

ФБР США докорінно змінює свою базу даних, додаючи до вже існуючої системи відбитків пальців ультрасучасні технології, зокрема, розпізнавання осіб. У деяких штатах відповідне програмне забезпечення з'явиться вже з січня 2012 року. Передбачається, що широко запрацює вже існуюча система розпізнавання мови та аналізаторів райдужної оболонки очей, мета якої полягає у прискоренні оперативно-розшукових заходів. На все це оновлення карцерної влади уряд США вже витратив більше одного мільярда доларів [11].

В Китаї, який вважається «поліцейською державою», поки що лише одна камера припадає лише на кожну тисячу громадян. Проте наразі китайський уряд співпрацює в цьому напрямі з деякими американськими корпораціями з метою встановлення на території КНР мільйонів камер з системою автоматичної ідентифікації осіб, які опинилися на території їх дії (проект «Golden Shield»). Кінцева мета проекту – створити базу даних усіх осіб, які перебувають або перебували на території Китаю. Внаслідок його реалізації старий стиль цензури було замінено на інший: було створено масивну повсюджену архітектуру спостереження з гігантською онлайнною базою даних з всеосяжним наглядом, включаючи мову й розпізнавання осіб, охоронне телебачення, смарт-картки, кредитні записи, а також Інтернет-технології спостереження [12].

Отже, як можна назвати сучасне суспільство, де «Великий Брат» прискіпливо та постійно дивиться на людину за допомогою: 1) відеокамер спостереження; 2) прослуховування телефонних переговорів; 3) ознайомлення з регулярною та електронною поштою; 4) збирання інформації про зарубіжні поїздки; 5) збирання інформації про будь-які форми участі у будь-яких формах протесту проти влади; 6) використання супутників та інших новітніх інформаційних технологій; 7) збирання інформації про будь-які прояви «девіантної» або взагалі «ненормальної» поведінки? Це – ідеал паноптичного устрою, про який навіть і не міг мріяти Бентам з його «Паноптиконом».

3. Бауман аргументовано підкреслює, що сучасні владні структури є модернізованими методами паноптичного контролю [13]. Звичайно, будь-яка влада завжди мріяла та мріє бути неосяжною, невидимою та тотальною. Проте саме епоха Постмодерну дозволила довести цей ідеал до над-абсолютного втілення з перспективою подальшого розвитку цієї безмежності за рахунок скорочення людського фактора на користь технологій. Особливо яскраво це проявилось в сучасних пенальних системах: від «реабілітації» до «покарання», від «покарання» до «менеджменту ризиків» та «убезпечення суспільства». Дбайливий соціальний працівник змінився на електронний браслет на нозі злочинця, за допомогою якого було створено прозору та невидиму, а головне – індивідуальну в'язницю для кожного з «небезпечних» представників суспільства.

Підсумовуючи викладене у цій статті, хотілося б зазначити наступне.

Свого часу в'язниця була мікромоделлю суспільства, в якому «свобода» була однією з найважливіших категорій. Таке ж саме значення має свобода і в суспільстві Постмодерну.

Проте суспільство Постмодерну суттєво змінилося. Відтак, змінилося і уявлення про свободу. Важливо зазначити, що зміна сутності, ролі та функцій в'язниці під впливом численних соціально-економічних процесів є індикатором зміни самого суспільства та поглядів на сутність зазначеної вище категорії.

Проте варто особливо наголосити: сьогодні ми маємо діаметрально протилежну ситуацію, коли вже суспільство є моделлю в'язниці. Якщо у XVIII ст. позбавлення волі розглядалося як «останній засіб» в системі кримінально-правових заходів, то в середині XIX ст. воно стало «першим засобом». В кінці 1960-х рр. позбавлення волі знову отримало статус «останнього засобу». Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію вже не прихованого повернення в'язниці на перше місце.

Більше того, сьогодні замало говорити про «карцерне суспільство». Відбувається подальша транскарцерація, межі якої визначити надзвичайно важко, оскільки, мабуть, вимірювати безмежне є нелегкою справою.

Тому «звання» основоположної категорії для сучасного суспільного розвитку багато у чому переходить від свободи до не-свободи, що не є, на жаль, вже настільки фантастичною, як це здається на перший погляд.

Література:

1. Foucault, M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison / M. Foucault. – Penguin Books, 1991.
2. Ягунов Д. В. «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики / Д. В. Ягунов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 28-30.
3. Пионтковский, А. Тюремноеведение. Его предмет, содержание, задачи и значение / А. Пионтковский. – О., 1892. – С. 4.
4. Оруэлл Дж. 1984: роман; Скотный двор: сказка-аллегория / Дж. Оруэлл. – М: Астрель, 2011. – 361 с.
5. Lords say surveillance society erodes foundations of UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.theregister.co.uk/2009/02/06/lords_reject_government_data/
6. Торвальд Ю. Век криминалистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookz.ru/authors/torval_d-urgen.html
7. Естонія зобов'язала всіх, хто в'їжджає у країну, здавати відбитки пальців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/world/2011/10/06/54777>
8. У Німеччині в іммігрантів візьмуть відбитки пальців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/world/2010/09/19/27208>
9. EU funding 'Orwellian' artificial intelligence plan to monitor public for «abnormal behaviour» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telegraph.co.uk
10. Лондонськими мародерами оказались спортсменка, музыкант и балерина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vesti.ru/doc.html?id=536344
11. В ФБР с 2012 года в корне изменят базу данных [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/1270205-v-fbr-s-2012-goda-v-korne-izmenyat-bazu-danny>
12. China's Golden Shield. International Centre for Human Rights and Democratic Development, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dd-rd.ca/site/_PDF/publications/globalization/CGS_ENG.PDF
13. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М., 2004. – С. 74.